

Науковий вісник НЛТУ України
Scientific Bulletin of UNFU

ISSN 1994-7836 (print)

ISSN 2519-2477 (online)

<http://nv.nltu.edu.ua>

<https://doi.org/10.15421/40271029>

Article received 11.12.2017 p.

Article accepted 28.12.2017 p.

УДК 371:316.454.52

✉ Correspondence author

G. M. Kossak

gr_kossak@ukr.net

Г. М. Косса́к, Г. В. Кречкі́вська, Н. К. Гойва́нович

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, м. Дрогобич, Україна

СИСТЕМНИЙ, ПОЕТАПНИЙ ПІДХІД ДО ЗАСТОСУВАННЯ ВИХОВНИХ ВПЛИВІВ НА УЧНІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ БІОЛОГІЇ

Здійснено теоретичний аналіз психолого-педагогічної та методичної літератури, які розкривають застосування виховних впливів на учнів у процесі вивчення біології. Розкрито системне, поетапне, практичне застосування виховних впливів на уроках біології, спрямованих на активізацію пізнавальної діяльності учнів, що забезпечить підвищення інтересу до навколишнього середовища і цим самим бажання отримати глибші знання і сформувані певні переконання природоохоронної спрямованості. Адаже одним із пріоритетів педагогічної діяльності вчителя є формування стійких переконань в учнів, зокрема: формування моральних, етичних, естетичних переконань; бажання до емпатії, нетерпимості до проявів вандалізму стосовно навколишнього середовища. Розглянуто доцільність поетапного застосування виховних впливів на учнів на різних етапах організації процесу вивчення біології, наведено методику поетапного формування морально-етичних норм, естетичних і екологічних переконань. Також проведено експериментальну перевірку ефективності послідовного, системного поетапного застосування виховного впливу на учнів у процесі вивчення біології у напрямі формування позитивного ставлення до природи та пізнавальної, творчої діяльності у соціальній та природоохоронній сферах.

Ключові слова: виховання; виховний потенціал; моральні цінності; моральне виховання; етичне виховання; естетичне виховання; екологічне виховання.

Вступ. Виховання – це систематичний цілеспрямований вплив на особистість, орієнтований на формування її моральних, етичних, естетичних і екологічних смаків, вироблення здатності сприймати й оцінювати прекрасне у природі, житті, на пробудження і розвиток творчих здібностей та непримиренності до всього потворного і нікчемного у житті (Volkova, 1985).

Одним з напрямів таких досліджень є формування правильного світосприйняття підлітків у процесі пізнавальної діяльності. Виховний потенціал полягає у формуванні певних почуттів, суджень, розвитку здібностей, здатності сприймати й перетворювати дійсність за соціальними та біологічними законами в усіх сферах діяльності людини. Виховання учнів у процесі вивчення біології спрямоване передусім на виховання гуманістичних якостей, інтересів і любові до життя в усіх його проявах і тісно переплітається з емоційним вихованням (Zvieriev, Miahkova & Brunov, 2004; Galuzinskii, 1982).

З огляду на це набувають важливого значення дослідження, які сприяють ефективному вирішенню завдань гуманітаризації освіти. Тому загальноосвітня школа покликана сьогодні проявити наполегливість у вихованні нового покоління, якому властиве особливе бачення світу як об'єкта його постійної турботи. Формування свідомості є одним із важливих завдань школи на цей час (O'Konnor, 1993).

Виклад основного матеріалу дослідження. Виховання учнів можна розглядати як позитивно спрямований процес, що відбувається в колективах, які здійснюють пізнавальну діяльність із врахуванням психологічних особливостей особистості у напрямі позитивного ставлення до природи та пізнавальної, творчої діяльності у соціальній та природоохоронній сферах. В основі впровадження виховних впливів є набуття учнями моральних, етичних, естетичних і екологічних переконань, формування у них власних ціннісних орієнтацій на основі суспільних (TESToteka, n.d.; Potomkina, n.d.).

Аналіз різноманітних видів діяльності як засобу здобуття, поглиблення знань учнів, розвитку їх творчих здібностей та досвіду здійснено у роботах О. М. Леонтєва, К. К. Платонова, С. Л. Рубінштейна, Ю. В. Сенько. Особливості залучення набутих знань учнів у процес оволодіння новими знаннями, уміннями й навичками обґрунтовано у працях М. М. Скаткіна, В. Е. Тамаріної, І. С. Якиманської. Проблему виховання учнів на уроках біології досліджували такі вчені, як В. Г. Афанасьєв, О. А. Васюта, А. С. Волкова, О. В. Король, А. С. Макаренко, П. В. Шаповал та ін.

Сьогодні, коли на всій планеті під впливом людини відбулися помітні зміни як живої, так і неживої природи, дедалі більшого значення набуває гармонійна взаємодія суспільства і довкілля, оскільки людина отри-

Інформація про авторів:

Косса́к Григорій Михайлович, канд. пед. наук, доцент кафедри біології та хімії. **Email:** gr_kossak@ukr.net

Кречкі́вська Галина Володимирівна, канд. біол. наук, доцент кафедри біології та хімії. **Email:** gkechkivska@gmail.com

Гойва́нович Ната́лія Коста́нтинівна, викладач кафедри біології та хімії. **Email:** natahoivan@gmail.com

Цитування за ДСТУ: Косса́к Г. М., Кречкі́вська Г. В., Гойва́нович Н. К. Системний, поетапний підхід до застосування виховних впливів на учнів у процесі вивчення біології. Науковий вісник НЛТУ України. 2017. Вип. 27(10). С. 161–164.

Citation APA: Kossak, G. M., Krechkivska, G. W., & Hoivanovych, N. K. (2017). Systemic, Phased Approach to the Application of Educational Influences on Students in Studying Biology. *Scientific Bulletin of UNFU*, 27(10), 161–164.

<https://doi.org/10.15421/40271029>

мує від природи все необхідне для життя: енергію, продукти харчування, матеріали, черпає в ній емоційну і естетичну наснагу (Test empatii Iusupova, n.d.).

Сприйняття краси природи має бути пов'язане з її науковим пізнанням, розвитком інтересу до неї, до науки й праці. Тому надзвичайно важливо пробудити в дітях естетичне почуття, сприйняття природи, здатність відчувати прекрасне. Вивчаючи живі об'єкти, школярі можуть навчитися бачити красу "непривабливих" рослин або тварин.

На сучасному етапі вчитель біології використовує методи виховання не тільки як засіб подолання негативних тенденцій у розвитку особистості, але і як засіб формування позитивних властивостей і якостей в учнів. Використання для виховання і розвитку особистості ідеї особистісно зорієнтованого виховання, яке втілює демократичні, гуманістичні положення, є потребою часу. Серед методів і форм виховання учнівської молоді пріоритетна роль належить активним методам, що базуються на демократичному стилі взаємодії.

До таких методів належать: ситуаційно-рольові ігри, метод відкритої трибуни, соціально-психологічні тренінги, інтелектуальні аукціони, "мозкові атаки", метод аналізу соціальних ситуацій з моралістичним характером. Окрім цих методів, доцільно долучити і традиційні: бесіди, диспути, лекції, семінари, різні форми роботи з книжкою, періодичною пресою та ін. Під вихованням розуміють систему виховних впливів (маральне, етичне, естетичне, екологічне) через урізноманітнення організації видів навчання: екскурсії в природу, пізнавальна екологічна діяльність учнів, нетрадиційних методів навчання – диспутів, конференцій, КВК тощо.

Процес виховання здійснюють у таких напрямках:

- формування морально-етичних норм і правил поведінки у суспільстві та природі;
- формування почуття прекрасного і неповторного у процесі естетичного виховання;
- нетерпимість, непримиримість до проявів вандалізму, споживацьких тенденцій до навколишнього середовища, збереження природи у процесі екологічного виховання.

У цьому разі вчитель виступає як організатор процесу, тобто як фасилітатор, у функції якого входить: залучати кожного учня до процесу навчання й виховання, відповідно до його здібностей, нахилів, вольові зусилля у різних видах діяльності; створювати рівноправні умови для кожного суб'єкта діяльності й міжособистісного спілкування, вияву власної позиції; забезпечити середовище, сприятливе для позитивної міжособистісної взаємодії, вияву поваги, толерантності; забезпечити зворотний зв'язок, врахування й розуміння їхнього суб'єктивного ставлення до процесу, готовності до діяльності, тобто залучення до автентичної діяльності, діяльності, що відповідає життєвим намірам і бажанням. Аутентична діяльність формує первинний досвід організації поведінки, застосування своїх знань і досвіду соціальних взаємин, формування соціальних мотивів (Zviagiev, Miahkova & Vrunov, 2004).

Найефективнішою є поєднання застосування виховних впливів, а саме: формування моральних цінностей та етичних норм поведінки, естетичного сприйняття та екологічного ставлення до навколишньої природи. Моральне виховання формує моральні поняття, погляди й переконання. Воно покликане сприяти розвитку моральних почуттів, що виражають запити, оцінки, спря-

мованість духовного розвитку особистості. Не менше значення має і вироблення навичок і звичок моральної поведінки.

Учень сам формує своє ставлення до природи, дає певну оцінку, тобто ставить на предмет своє "тавро" – "плюс" або "мінус", учень "радиться" із вчителем, з товаришами, широтою зв'язків з навколишнім середовищем. Вважають, що етика загалом є практичним зовнішнім висновком із самосвідомості людини, котра є вродженою. "Належне", з одного боку, безпосередньо дане людському духу, в усій своїй абсолютності живе в ньому і говорить всередині його самого і, з іншого боку, – з'являється людському духу як сутність трансцендентна об'єктивна, ззовні звернена до нього і така, що вимагає від нього послуху". Вихованість формується у контексті діяльності учня, що передбачає повторення аналогічних ситуацій і актів прийняття норми. На фоні наявних виховних знань і оцінної орієнтації, а також під впливом мотивації відбувається переростання поглядів у переконання, що закріплюється діяльністю (Galuzinskii, 1982).

При цьому зазначимо, що навряд чи є потреба протиставляти погляди переконанням на основі того, наскільки вони стимулюватимуть людину до дії. Проте очевидно, що переконання впливають на поведінку людини сильніше, вагомим компонентом переконань є почуття, які й роблять їх стабільними, міцними, дієвими. Правильності переконання слугують основою для формування власної концепції поведінки, набору власних правил, які входять до фонду загального досвіду (Volikova, 1985).

Одним із етапів застосування виховних впливів на учнів є естетичне виховання, розвиток в учнів творчих здібностей, а саме: оригінальності, ухилення від шаблону, ініціативності, наполегливості, високої самоорганізованості, колосальної працездатності. Без естетичних потреб і естетичних творчих здібностей немає справді естетичної творчої особистості. Уся виховна робота повинна оцінюватися за цим важливим показником.

Одним з основних завдань школи на сучасному розвитку естетичного виховання є створення певної системи. Під системою розуміють живий, цілеспрямований, організований і контрольований процес художньо-естетичної освіти, розвитку, виховання дітей, побудований на основі сукупності методологічних принципів, які забезпечують здійснення у нерозривному зв'язку з естетичним вихованням особистості, її моральний і трудовий розвиток.

Отже, основним структурним елементом системи естетичного виховання є особистість, оскільки мета, завдання, специфічні методи естетичного виховання орієнтовані на естетичний і загальний розвиток особистості, збагачення її у педагогічному процесі з урахуванням індивідуальних і психологічних особливостей організації впливу на учнів різного віку.

Результати дослідження та їх обговорення. Головна мета експерименту полягала у системному проведенні виховання на уроках біології й експериментальній перевірці результативності застосування виховних впливів, спрямованих на активізацію пізнавальної діяльності учнів з біології.

Для визначення ставлення респондентів до окресленої проблеми застосовували певні методики, зокрема:

- методику Б. Баса (реконструйована методика професійної спрямованості особистості), тобто спрямованість на себе (Я) – орієнтація на пряме винагородження та задоволення, агресивність у досягненні статусу, схильність до суперництва; спрямованість на спілкування (С) – прагнення підтримувати стосунки з людьми, орієнтація на спільну діяльність; спрямованість на справу, діло (Д) – зацікавленість у вирішенні ділових проблем;
- методику О. Ф. Потьомкіної, тестування: Мотивація і потреби, де визначали спрямованість суб'єкта на альтруїзм, бажання допомогти людям, чи у суб'єкта виражена егоїстична тенденція та орієнтацію суб'єкта на процес діяльності або її результат;
- методику І. М. Юсупова: Діагностика рівня емпатії;
- методику М. Рокіча: дослідження ціннісних орієнтацій (термінальних і інструментальних), спрямоване на вивчення індивідуальних і групових відомостей про систему значущих цінностей, що визначають загальні орієнтири їхньої життєдіяльності.

Для досягнення визначеної мети виокремили такі завдання:

- розробити систему виховного впливу для активізації пізнавального інтересу в учнів й набуття ними умінь просвітницької та трудової діяльності;
- визначити ефективні умови застосування виховання у напрямі формування системних, цілісних знань та умінь.

Треба зазначити, що більшість учнів загалом звертали увагу на красу і неповторність нашого краю, на дотримання певних норм і правил. При цьому, не звертаючи уваги на такі важливі аспекти, як нетерпимість до порушення етичних норм і правил поведінки у природі.

Морально-етичні принципи та естетична вихованість учнів у процесі вивчення біології характеризується рівнем знань сутності й розумінням моральних якостей, норм, правил, усвідомленим прийняттям загальнолюдських цінностей і орієнтованістю на них у кожній, зокрема й естетичній, творчо спрямованій діяльності, а також характером і рівнем емоційних проявів.

У нашому дослідженні орієнтувалися на вивчення динаміки базових компонентів особистості. Під час оцінювання рівнів морально-етичної та естетичної вихованості підлітків використовували критерії: когнітивний, емоційно-ціннісний і поведінковий.

Отримані в ході початкової діагностики дані дали змогу виявити, що учням властиві зацікавленість як в особистих успіхах, так і прагнення до взаємодії, допомога й підтримка інших у досягненні результатів спільної діяльності, однак не завжди проявляються такі якості, як наполегливість, акуратність, що є найціннішим і суспільно значущим для підлітка особисто.

На основі узагальнення результатів досліджень виділено критерії сформованості у підлітків естетичного сприйняття навколишнього середовища у процесі вивчення біології: емоційно-естетичний (виявлення естетичних потреб, інтересів, установок; здатність до емоційно-ціннісного світопереживання); аксіологічний (естетичне оцінювання об'єктів і явищ навколишнього середовища); когнітивний (наявність естетичних уявлень, поглядів, переконань); творчо-діяльнісний (виявлення творчої активності у процесі естетичного світосприйняття).

За результатами діагностування виявлено, що у більшості респондентів присутні морально-емоційно-естетичної потреби та інтереси. Підлітки сприймають красу навколишнього середовища як реальність, опосе-

редковану діяльністю людини емоційно-естетичним світосприйняттям, певним рівнем емпатії, але вони не спрямовані на безпосередню участь, діяльність з покращення екологічних умов навколишнього середовища, тобто у загальному вони сприймають усе як належне, наявне, не роблячи нічого для покращення (А що ми можемо зробити? Нас ніхто не послухає? Має уряд покращувати. Усі так живуть. Нам, що більше усіх потрібно. Спочатку треба досягнути певного рівня достатку тощо). І тільки у 17,2 % підлітків є бажання до діяльності, спрямованої на покращення екологічного стану довкілля.

Отримані результати дали змогу розробити систему умов підвищення виховних впливів на учнів під час вивчення біології. Методика формування естетичного сприйняття навколишнього середовища у процесі навчання складається зі змістовного, процесуального та оцінно-результативного компонентів.

Проведене дослідження відбувалося за такими етапами: на першому – розвивали потреби підлітків у морально-етичному сприйнятті навколишнього середовища; на другому – формували навички цілісного емоційно-естетичного світосприйняття; на третьому – набували досвіду екологічного оцінювання; на четвертому – активізували творчу пізнавальну діяльність підлітків, спрямовану на збереження і захист природи. Заключний етап відбувається із врахуванням психолого-вікових особливостей особистості у напрямі позитивного ставлення до природи та пізнавальної, творчої діяльності у природоохоронній сфері.

Отже, виховання учнів у ході вивчення біології можна розглядати як позитивно спрямований процес, що інтенсивніше відбувається в колективах і об'єднаннях, які здійснюють пізнавальну діяльність.

Висновок. Подальше вдосконалення освіти і виховання потребує від педагогів низки заходів, спрямованих на учня як особистість, що сама вибирає подальший життєвий шлях, виробляє подальшу життєву стратегію, і добробут довкілля є одним із основних завдань подальшого життя, а можливо – виживання людства, і тільки свідоме спрямоване покращення стану довкілля приведе до нормального добробуту людини. Тому реалізація виховних впливів на учнів дасть вагомий результат, а саме:

Виховний потенціал уроків біології має бути цілеспрямованим, системним, систематичним, спрямованим на набуття, засвоєння наукової інформації і практичне застосування її у виховній роботі.

Урізноманітнення форм організації навчально-виховного процесу з біології у напрямі ефективності виховного впливу є важливим чинником динаміки зростання системи знань та умінь з біології та екології, що збагачує й поглиблює процеси мислення в учнів.

Виховання учнів у процесі вивчення біології можна розглядати як позитивно спрямований процес, що інтенсивніше відбувається в колективах і об'єднаннях, які здійснюють пізнавальну діяльність із врахуванням психолого-вікових особливостей особистості у напрямі позитивного ставлення до природи та пізнавальної, творчої діяльності у соціальній та природоохоронній сферах.

Аналіз результатів дослідної роботи, що базується на основі розрахунку коефіцієнтів статистичної вірогідності розходжень між групами респондентів, дає підстави відзначити зростання рівня екологічної вихова-

ності, що підтверджує ефективність застосування екологічних виховних впливів на підлітків у процесі вивчення біології.

Перелік використаних джерел

- Galuzinskii, V. M. (1982). *Individualnyi podkhod v vospitanii uchashchikhsia*. Kyiv: Vishha shkola. 274 p. [in Russian].
- O'Konnor, M. (1993). *Svet zhizni. Rukovodstvo k uchebnomu kursu po ekologii dlia shkolnikov*. Pushhino. 472 p. [in Russian].
- Potomkina, O. F. (n.d.). Shkala A. Vyavlennia ustanovok, spriamovanykh na altruizm – ehoizm. *Metodyka "Diahnostyka sotsialno-psykholohichnykh ustanovok osobystosti u sferi motyvatsii i pot-*

- reb"*. Retrived from: <http://personal.in.ua/article.php?id=225>. [in Ukrainian].
- Test empatii Iusupova. (n.d.). Issledovanie urovnia empatiinykh tendentsii. Retrived from: <http://psyttests.org/emotional/yusupov.html>. [in Russian].
- TESToteka. (n.d.). Opredelenie napravlenosti lichnosti (B. Bassa). Retrived from: <http://testoteka.narod.ru/lichn/1/02.html>. [in Russian].
- Volkova, A. S. (1985). *Ekolohichne vykhovannia shkoliariv*. Kyiv: Znannia. 88 p. [in Ukrainian].
- Zvieriev, I. D. (Ed.), Miahkova, A. M., & Brunov, E. P. (2004). *Vykhovannia uchniv v protsesi vuchennia biolohii*. Kyiv: Osvita. 160 p. [in Ukrainian].

Г. М. Коссақ, Г. В. Кречкивська, Н. К. Гойванович

Дрогобычский государственный педагогический университет им. Ивана Франко, г. Дрогобыч, Украина

СИСТЕМНЫЙ, ПОЭТАПНЫЙ ПОДХОД К ПРИМЕНЕНИЮ ВОСПИТАТЕЛЬНЫХ ВЛИЯНИЙ НА УЧАЩИХСЯ В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ БИОЛОГИИ

Осуществлен теоретический анализ психолого-педагогической и методической литературы, раскрывающих применение воспитательных влияний на учащихся в процессе изучения биологии. А также раскрыто системное, поэтапное, практическое применение воспитательных влияний на уроках биологии, направленных на активизацию познавательной деятельности учащихся, что обеспечит повышение интереса к окружающей среде и тем самым желание получить более глубокие знания и сформировать определенные убеждения природоохранной направленности. Ведь одним из приоритетов педагогической деятельности учителя является формирование устойчивых убеждений учащихся, в частности, формирование нравственных, этических, эстетических убеждений, желание к эмпатии, нетерпимости к проявлениям вандализма по отношению к окружающей среде. Рассмотрена целесообразность поэтапного использования воспитательных воздействий на учащихся на разных этапах организации процесса изучения биологии, приведена методика поэтапного формирования морально-этических норм, эстетических и экологических воспитательных воздействий. Также проведена экспериментальная проверка эффективности последовательного и системного применения воспитательного влияния на учащихся в процессе изучения биологии в направлении формирования положительного отношения к природе и познавательной, творческой деятельности в социальной и природоохранной сферах.

Ключевые слова: воспитание; воспитательный потенциал; нравственные ценности; нравственное воспитание; этическое воспитание; эстетическое воспитание; экологическое воспитание.

G. M. Kossak, G. W. Krechivska, N. K. Hoivanovych

Drohobych State Pedagogical University named after Ivan Franko, Drohobych, Ukraine

SYSTEMIC, PHASED APPROACH TO THE APPLICATION OF EDUCATIONAL INFLUENCES ON STUDENTS IN STUDYING BIOLOGY

The authors present theoretical analysis of psychological, pedagogical, and methodical literature, which reveals the application of educational influences for the students in the studying biology. We consider the formation of persistent beliefs of students to be one of the priorities in teacher's pedagogical activity, in particular, the formation of moral, ethical, aesthetic beliefs, a desire for empathy, and intolerance to manifestations of vandalism to the environment. In this context, studies of the right perception of adolescents become important in the cognitive activity. We determined the tasks for the realization of this goal to be as follows: the development of an educational influences system at the biology lessons in the direction of the educational and work skills formation; a combination of lesson and extra-curricular activities to consolidate and deepen beliefs. Accordingly, education was carried out as a systematic, phased, practical application of educational influences during the biology lessons, aimed at enhancing students' cognitive activity, which would increase the interest in the environment, and thus the desire to obtain more depth knowledge and form certain beliefs in the nature protection orientation. The expediency of the phased implementation of educational influences on students at different stages of the organization of the process during studying biology is considered, the method of phased formation of moral and ethical norms, aesthetic and environmental educational impacts is presented. In addition, an experimental verification of the effectiveness for the systematic, phased implementation of educational influences on students during the studying of biology in the direction of forming a positive attitude towards nature and cognitive, creative activity in the social and environmental sphere was carried out. The results allowed to develop a system of conditions aimed at increasing the effect of educational influences on students during the study of biology.

Keywords: education; educational potential; educational influences; empathy; moral values; moral education; ethical upbringing; aesthetic education; environmental education; value orientations.